

PAPER DETAILS

TITLE: OSMANLI DÖNEMİ 'SÖZEL MİZAH GELENEGİ'NE AIT BİR ESER: DA'VÂ-YI TUYÛR

AUTHORS: Erhan ÇAPRAZ

PAGES: 137-158

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/309238>

**OSMANLI DÖNEMİ 'SÖZEL MİZAH GELENEĞİ'NE AİT BİR
ESER: DA'VÂ-YI TUYÛR***
**A TEXT OF 'ORAL HUMOUR TRADITION' FROM OTTOMAN
PERIOD: DA'VÂ-YI TUYÛR**

Erhan ÇAPRAZ **

Öz

'Türk sözel mizah geleneği'nin bugününü anlamak ve geleceğe sağlıklı bir şekilde aktarımını sağlayabilmek için bu geleneğin tarihî süreç içerisinde yaşadığı değişim ve dönüşümleri bilmek elzemdir. Bu itibarla, Osmanlı dönemine ait ve Ağâh Sırrı Levend'in 'gülmece' olarak nitelendirdiği "Da'vâ-yı Tuyûr" adlı bir anlatı ele alınacaktır. Öncelikle, anlatıdaki mizahla ilgili unsurlar tespit edilerek anlatının mizahî karakteri ortaya konulacaktır. Daha sonra ise anlatının ulaşabildiğimiz cönk, mecmua ve taş baskı eserlerden de izini sürerek 'Türk sözel mizah geleneği' içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Bu sayede, bir taraftan Osmanlı dönemi Türk mizahına ait bir metin tanıtılırken, diğer taraftan metnin 'mizah literatürümüz' açısından yeri ve önemi ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Gülmece, Osmanlı dönemi Türk mizahı, sözel mizah geleneği, kuşlar.

Abstract

To understand today's Turkish oral humour tradition and to transfer this tradition to future, we have to know how this tradition changed and transformed in historical process. Therefore, in this study we are going to study on Dava-yı Tuyur which was qualified as "humour" by Ağâh Sırrı Levend. Firstly, the elements which contains the humour will be determined to understand the texts' humour characteristic. Then, this texts place in Turkish Oral humour tradition will be identified by using conks, mecmuas and litographic texts. In this study Dava-yı Tuyur will be introduced and Dava-yı Tuyur's importance in humour literature will be explained.

Keywords

Humour, Turkish humour in Ottoman period, oral humour tradition, birds.

* Bu yazı, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından 06-08 Ekim 2016 tarihinde düzenlenen Uluslararası Genç Akademisyenler Kültür Kongresi'nde sunulan bildirinin yeniden düzenlenerek genişletilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, e-posta: erhancapraz38@gmail.com, erhancapraz@nevsehir.edu.tr

*Şüphe yok ki her şekl-i edep,
her tarz-ı tahrir ve tefekkür,
muayyen bir cemiyetin bir zaman-ı muayyendeki
muayyen bir sanatının mahsulüdür.*

M. Fuad Köprülü

GİRİŞ

‘Türk sözel mizah geleneği’nin Türklerin henüz Anadolu’ya gelmeden önce teşekkül ettiği muhakkaktır.¹ Zira -en azından- İslâm öncesi döneme ait izler taşıyan Dede Korkut hikâyelerindeki “mizahî çizgiler” ve “ünlü kadın tiplmesi” bu dönemdeki “canlı bir gülmece dünyası”nın varlığını işaret etmektedir (Kortantamer 2007: 4; Ertop 1977: 12). Fakat, başlangıçta tamamen ‘sözlü kültür ortamı’ içinde şekillenen bu geleneğin ancak XIII. yüzyıldan itibaren, özellikle de Nasreddin Hoca ile birlikte takip edilebilir bir nitelik kazandığı görülmektedir (Kortantamer 2007: 5).²

Osmanlı dönemi, Anadolu Selçukluları ile beyliklerin de taşımış olduğu birikimle Türk mizahında oldukça üretken bir evreyi teşkil eder. Tunca Kortantamer’in ifade ettiği üzere, “Osmanlı dönemi Türk mizahında özellikle vurgulanması gereken husus, çok zengin ve çeşitlilik arz eden bir mizah literatürünün varlığıdır. Bu mizah dünyasında toplumun alt ve üst katmanları arasında, sanılandan çok buluşma noktası bulunur ve mizahın her türlü üretilmiştir” (2007: 49). Dolayısıyla bu dönemde mizah, hemen hemen tüm edebî türler içinde “zorunlu” veya “isteğe bağlı” temel unsur konumuna yükselmiştir. Bu durum, Osmanlıların ‘mizah’a ve ‘mizahî üslub’a oldukça bağlı olduklarını açıkça ortaya koymaktadır (Ambros 2009: 70, 84).

Yazımızda ele alacağımız “Da’vâ-yı Tuyûr”³ adlı eser, Osmanlı dönemine ait olup Ağâh Sırrı Levend’in ifadesiyle “gülmece (hezl)”⁴ niteliği taşımaktadır (Levend 1971: 42). Eserin tespit

¹ Osmanlı mizahında hem sözlü, hem de yazılı gelenek birlikte gelişmiştir (Türkmen 2000: 5). Fakat Ferit Öngören’in de ifade ettiği gibi Osmanlı mizahının en temel özelliklerinden biri onun ‘sözlü’ bir mizah oluşudur. Zira ona göre, Osmanlı’da oyun için önceden bir metin yazılmadığı gibi, oyunu icra eden kişinin oyun sırasında yapacağı buluşlar, başlıca “değer” ve “hüner ölçüsü” sayılmıştır (Balcioglu-Öngören 1976: 50). Fakat diğer taraftan bu dönemde metin önceden yazılmış olsa bile metnin aynı zamanda sözlü kültür ortamına dönük bir yapısı vardır. Ayrıca bu metinlerin ‘icra bağlamı’na göre ‘dinleyici’yle kurulan iletişime bağlı olarak her defasında yeniden gerçekleşen bir ‘sanatsal üretim süreci’ (re-production) de söz konusudur. Dolayısıyla sanatçının her durumda bir ‘sözeleştirme’ faaliyeti içerisine girdiğini ifade edebiliriz. Tabii burada bizim neden ‘sözlü’ yerine, ‘sözel’ kavramını tercih ettiğimiz akla gelebilir. ‘Sözlü’ (şifahi/ oral/ verbal) kelimesinin “anlam alanı”nın ‘söze dayanan, sözle ilgili’ anlamına gelen ‘sözel’ kelimesine göre daha dar olduğunu söyleyebiliriz. Zira sözlü kültür ortamında teşekkül eden ürünler aynı zamanda “ritim” ağırlıklıdır. Ritim, hatırlamayı kolaylaştıran önemli bir unsurdur. Ritimden anlaşılması gereken, “sesin icrası” ve “müziğin melodisi”ne ek olarak metnin icrası sırasında ortaya çıkan “mihaniki hareketler”dir (Görkem 2009: 416-417). Dolayısıyla bu ortamda teşekkül eden her ürün, müziğin yanında anlatıcının ‘söz’ ve ‘eylem’leriyle bütünleşen dinamik bir yapının eseridir.

² Aziz Nesin, Türk mizahının tarihî gelişim sürecini sekiz ana bölümde ele almaktadır. Bunlar: 1. “Eski Türk mizahı dönemi”, 2. “Nasreddin Hoca dönemi”, 3. “İki kolda yürüyen Divan ve Halk Edebiyatı’nda mizah dönemi”, 4. “Diyoben ve devamı olan mizah gazeteleri dönemi”, 5. “İkinci Meşrutiyet mizah furası dönemi”, 6. “Cumhuriyet dönemi”, 7. “Markopaşa ve devamı olan mizah gazeteleri dönemi”, 8. “Kesin olarak özgünlüğü, kişiliği oluşmaması ve eskilerin izinden gidilen son dönem” (1973: 10).

³ Eserin adı, yazmalar içerisinde sadece Cönk 26’da (bk. Ek 3) belirtilmiştir. Burada eser, “Da’vâ-yı Tuyûr” başlığı altında kaydedilmiştir. Bu yüzden yazımızda “Da’vâ-yı Tuyûr” adı ve imlâsı tercih edilmiştir.

⁴ Levend, ‘gülmece’yi, kişilerin ya da olayların ele alındığı “şaka” ve “alay” yollu “gerçek” veya “mantık dışı, yutturulmuş asılsız bir hikâye” olarak kabul etmektedir (1971: 37). Büyüklerden birinin hayatını ve karakterini canlandırması, bazı toplulukların özelliklerini yansıtmaya veya hiç kimseye değinmeden insanoğlunun acınacak, gülünecek durumlarını, ruh hâllerini belirtmesi gülmece’nin temel hedeflerinden biridir (Türk Dili ve Edebiyatı

edebildiğimiz kadarıyla dört adet 'yazma', iki adet de 'taş baskı' olmak üzere toplam altı adet nüshası bulunmaktadır.⁵ Eserin mevcut yazmalarından ilki, Ömür Ceylan'ın "Kuşlar Dîvânı / Osmanlı Şiir Kuşları" adlı eserinde yayımlanmıştır (2007: 16-17). Yazmalardan ikisi, Millî Kütüphane'de "06 Mil. Yz. Cönk 26" ve "06 Mil. Yz. Cönk 40" adlı cönklerde bulunmaktadır ve birbirinin 'çeşitlenmesi' niteliğindedir. Cönklerden birinde de metin, "Türkî - Da'vâ-yı Tuyûr" başlığı altında kaydedilmiştir (06 Mil. Yz. Cönk 26; bk. Ek 3). Son yazma nüsha ise Agâh Sırrı Levend'in şahsi kütüphanesinde olup şimdilik bu nüshaya ulaşılamamıştır (Levend 1971: 42). Eserin iki adet de 'taş baskı' nüshası vardır.

Eserin olay örgüsü, nüshalarda şu şekildedir:

Ömür Ceylan'ın eserindeki metnin (M1) olay örgüsü:

1. Güvercinlik Kasabası mahallelerinden Üveyik Mahallesi'nde meskun Karagöz Çelebi ibn Atmaca isimli zayıf kuş, Kuşadası mahkemesine giderek Kazoğlu Çakırpençeli Şahin Ağa bin Sungur ile Balaban Bölükbaşı ibn Doğan'dan davacı olur ve onları mahkeme huzuruna getirir.

2. Karagöz, mahkemeye: "Yoldaşım Çaylak ile Kazovası tarafından gelir iken yolda Turna Karyesi gölü üst tarafında Kartal tepesi adlı mevziye kuşluk vakti konduk. Burada elimizin kazancıyla satın aldığımız Tuti, Kumru, Kanarya ve İspinoz adlı cariyelerimiz ile Keklik isimli gulamımız karşımızda sek sek oynarken, bu kan dökücü Şahin ile aman dinlemez Balaban üzerimize saldırarak cariyelerimizi ve gulamımızı perişan edip ele geçirdi. Biz 'kuşça can' ile onlara karşılık veremeyerek kanatlarımız ve kuyruğumuz kırıldıktan sonra kaçmaya karar verdik. Allah'a şükür ki kurtulduk." der.

3. Hüthüt Çavuş, durumu padişah Simurg-ı Anka'ya arz eder. Padişah da onların zulmünü ve tecavüzünü uygun görmediğinden olayın soruşturulmasını ister.

Ansiklopedisi 1986: 109). Diğer taraftan gülmece, eski geleneksel kabulde "hezliyat", "şathiyat" ve "müzah" tabirlerinin sınırları içerisinde değerlendirilmiştir (Kutay 2013: 9). Fakat Klâsik edebiyatın edebî türleri içerisinde 'mizah'ın "büyük bir rol oynaması" (Ambros 2009: 70) gülmece'nin 'latife', 'hezl', 'müzah', 'mutayebe', 'mülatafa', 'hecv', 'tariz', 'tehzil', 'şathiyat' gibi isimler altında kullanım alanını oldukça genişletmiştir. Bu yüzden Dilek Batislam'ın da ifade ettiği üzere bu türleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur (2013: 236). Fakat gerek Agâh Sırrı Levend'in gerekse bazı temel kaynakların görüşleri doğrultusunda 'latife'yi 'şaka'; 'hezl' ile 'müzah'ı 'gülmece ve alay'; 'mutayebe' ile 'mülatafa'yı 'şakalaşma'; 'hecv'i 'yergi'; 'tariz'i 'sataşma' ve 'taşlama'; 'tehzil'i 'alaya alma' ve 'gülünç hâle getirme' ve 'şathiyat'ı 'saçma sözler' olarak kabul etmek makul gözükmektedir (Levent 1971: 40; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1986: 109; Altunel 2003).

⁵ İnceleme ve değerlendirmede kullandığımız nüshaları ve bu nüshalar hakkındaki bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz: **Ömür Ceylan'ın eserindeki metin:** Metin, Süleymaniye Kütüphanesi Zühdi Bey Koleksiyonu 154/3 numaralı mecmuada kayıtlıdır. Giriş kısmında 'Latife' olarak yazıldığı açıkça ifade edilen metnin, sonuç kısmında yazılış senesi olarak 1259 [M. 1843] yılı belirtilmiştir. Bu nüsha çalışmada M1 olarak gösterilmiştir (bk. Ek 1).

06 Mil. Yz. Cönk 40'daki metin: Millî Kütüphane'de bulunan Yz. Cönk 40, 210x154 mm ebadında olup, talik, nesih ve rika yazı stilleriyle oluşturulmuştur. Dili Türkçedir. 75 varaktır. Müstensih Ahmed Hoca Efendi'dir. İstinsah yeri belli olmamakla beraber, istinsah tarihi 1244 [M. 1828]'tür. Halk Edebiyatı ile ilgili olan bu cönkte yer alan eser, başlıksız olarak kaydedilmiştir. Bu nüsha çalışmada M2 olarak gösterilmiştir (bk. Ek 2).

06 Mil. Yz. Cönk 26'deki metin: Millî Kütüphane'de yer alan Yz. Cönk 20, 240x110 mm ebadında olup rika yazı stiliyle oluşturulmuştur. Dili Türkçedir. 19 varaktır. İstinsah eden ve istinsah yeri belli olmamakla birlikte, istinsah tarihi 1253 [M. 1836]'tür. Tamamen Halk Edebiyatı ile ilgili olan cönkte yer alan eser "Türkî - Da'vâ-yı Tuyûr" başlığı altında kaydedilmiştir. Bu nüsha çalışmada M3 olarak gösterilmiştir (bk. Ek 3).

Taş baskı metin 1: Taksim Atatürk Kitaplığı Muallim M. Cevdet Osmanlıca Kitapları arasında yer alan eser, 17x12 ebadında olup 7 sayfadan oluşmaktadır. Basım yeri ve tarihi belli değildir. Eser, "Kuşların Birbiriyile Muhakemelerinin Hikâyesi" adı altında basılmıştır. Bu nüsha çalışmada M4 olarak gösterilmiştir (bk. Ek 4).

Taş baskı metin 2: Taksim Atatürk Kitaplığı Muallim M. Cevdet Osmanlıca Kitapları arasında yer alan eser, 15x11 ebadında olup 5 sayfadan ibarettir. Eserin son iki sayfası eksiktir. Basım yeri ve tarihi belli değildir. Eser, "Kuş Hikâyesi" adı altında basılmıştır. Bu nüsha çalışmada M5 olarak gösterilmiştir (bk. Ek 5).

4. Olay, Şahin Ağa ile Balaban Bölükbaşı'dan sual olunduğunda onlar bu suçlamaları inkâr eder.

5. Bunun üzerine Karagöz Çelebi'den olayın ispatı için tarafsız şahitler talep olunur. Fasihü'l-lisan el-Hac Kırlangıç Efendi, Hafızü'l-kelam Bülbül Efendi, Seyit Yeşilbaşlı Ördek Efendi, Müezzîn Molla Horoz Efendi ve Akbaba Efendi de ona şahitlik eder.

6. Daha sonra Şahin Ağa ile Balaban Bölükbaşı, ilk olarak Kırlangıç Efendi'nin ilmiyle amel etmediğini, izinsiz halkın elbiselerine ve mescitlerine girdiğini, yavrularıyla halkın elbiselerine ve silahlarına pislediğini ve çok ses çıkararak halkı daima taciz ettiğini söyler. İkinci olarak Bülbül Efendi'nin bilmesi farz iken Kur'an'ın usulüne uygun okumayı bilmediğini ve güzel sesle şarkı söylemek haram iken kendisinin daima şarkı söylediğini belirtir. Üçüncü olarak Yeşilbaş Ördek Efendi'nin Hz. Peygamber'in soyundan gelmediği hâlde başına yeşil bez sarıp hilafet suçu işlediğini ifade eder. Dördüncü olarak Molla Horoz Efendi'nin komşuların tavuklarını tutarak izinsiz ve nikâhsız tasarrufta bulunduğunu ve gusletmeden kendi isteğine göre ezan okuyup halkı vakitsiz uykudan uyandırdığını dile getirir. Son olarak da Şeyh Baykuş Efendi ile Akbaba Efendi'nin bunak olduklarını belirterek onların şahadetinin makbul olmadığını söylerler. Bu itibarla olayın daha çok soruşturulmasını isterler.

7. Bu sırada mecliste hazır olan Baba Leylek, Hacı Devekuşu, Saka Kuşu ve Karga Dede de daha önce şahitlik edenlerin şahadetini onaylar.

8. Bunun üzerine Şahin Ağa ve Balaban Bölükbaşı çok sert azarlanarak, çok uzun süre hapis ve üç gün üç gece aç ve susuz bırakılma ile cezalandırılır. Sene 1259.

"06 Mil. Yz. Cönk 40" (M2) ve "06 Mil. Yz. Cönk 26"daki (M3) metnin olay örgüsü:

1. Hıra sahrasında [sahra-yı a'lâda, M3] Kuşadası'nda Çaylak tepesi sakinlerinden Karagöz isimli kişi mahkemeye gidip Kaz dağı sakinlerinden yol kesici Şahin'den davacı olur.

2. Mahkemeye: "Kuşluk zamanında Tuti ve Kumru isimli cariyelerimiz ve Kartal biraderimiz ile kendi mekânımıza konmuştuk. Kartal biraderimiz ile Tuti ve Kumru isimli cariyelerimize Tavşancıl türküsünü okuyorduk. Bu esnada Keklik isimli kölemiz de seke seke oynuyordu. Tam bu sırada Kaz dağı sakinlerinden yol kesici Şahin, başına üsküfünü giyip yabana kaçan tellerini takınıp bir güzel Bildırcın gibi atna binip geldi. Cariyelerimize ve kölemize sarkıntılık edip onları eğlenmekten alıkoymak istedi. Eğlencemizi altüst edip hepimizi Akbaba tepesinden aşağı yuvarladı. Nazik elbiselerimizi ve şerefli giysilerimizi paramparça edip bizi zevkimizden ve mekânımızdan uzaklaştırdı. Bu yüzden şeriat hükümlerine göre davamızın görülmesini isteriz." der.

3. Mahkeme, Şahin'e bu isnatları yönelttiğinde Şahin hemen inkâr eder.

4. Bunun üzerine inanılır kimselerden Sığırıcık ile Martı mahkemeye gelip anlatılanların gerçek olduğunu belirttikten sonra şöyle bir açıklama yapar: "Gece yarısı Müezzîn Molla Horoz öttüğünden dolayı sabah zannedip Ördek Çelebi hazretlerinin sarayına gitmeyi murat eylediğimizde üzerimizden 'vay nefsi' nidalarıyla birlikte bir gürültü geldi. O esnada zalim Şahin'i, yoksul Karagöz'ü ve dertli Kartal'ı önüne katıp kovalarken gördük. Bu hususta şahidiz ve şahitlik de ederiz."

5. Şahin, bu açıklamaları da tamamen inkâr ettikten sonra hususun iyice soruşturulup kendisinin temize çıkarılmasını ister.

6. Bunun üzerine, nakışlarıyla tuhaf kuşlardan biri olan şeyh oğlu şeyh Baykuş Efendi, Akbaba hazretleri, Müezzîn Molla Horoz, Kırlangıç Efendi, tüm makamların sahibi Bülbül Efendi, Seyit Ördek Çelebi ve pir kuşlardan Üveyik, Tavus ve Kerkes de Şahin'in suçlu olduğuna şahitlik eder.

7. Bu defa da Müftü Doğan Efendi (M3), Şeyh Baykuş Efendi'nin harabe yerlerde yaşayıp

halk ile yakınlık kurmadığından dolayı sözlerinin yalan olduğunu; Akbaba'nın kendini il hakkında korumadığını (M3); Müezzîn Molla Horoz'un ezan günde beş kere okunurken kırk defa okuduğunu, nikâh dörtten fazla caiz değilken günde kırk Tavuk ile nikâhlandığı ve onların üzerinden hiç inmediğini; Kırlangıç Efendi'nin halkın evlerine yuva yapıp onları taciz ettiğini; Bülbül Efendi'nin Kur'an'da güzel sesle şarkı okumak caiz olmadığı halde güzel sesiyle şarkı okuyup harama bulaştığını [güle âşık olduğunu ve âşıkların da mecnun olduğunu, M3]; Yeşilbaş Ördek Çelebi'nin soy ve nesil bakımından gerçek Seyit olmadığını [çok merhametli olduğunu, M3]; Ügü [asabi, M3], Tavus [densiz, M2] ve Kerkes'in [çok merhametli, M3] yaşlı/kocamış olduklarından dolayı sözlerinin doğru olmama ihtimali bulunduğunu belirterek onların şahitliklerinin geçerli olmadığını dile getirir.

8. Bunun üzerine Karagöz ile Kartal, mahkeme huzurunda feryat ederek, "Ey ümmet-i Muhammed! Bu Şahin'i nasıl bilirsiniz?" diye sorduğunda orada hazır bulunan Müslümanların da (Hüthüt Çavuş, Turaç, Keklik, Kuğu, Saksâğan, Karabatak ve Yarasa) Şahin'in öteden beri zalimliğini ikrar etmesi üzerine, Şahin elleri ve boynu bağlı bir şekilde Hüthüt Çavuşla Hakan Zümrüdüanka'ya [Şems-i Anka, M3] gönderilerek üç gün üç gece hapsedilir.

"Taş baskı metin 1" (M4) ve "Taş baskı metin 2"deki (M5) metnin olay örgüsü:

1. Kibar kuşlardan Güvercin, Baba Şahin'i, Doğan ibn Sungur'u, Karakuş'u ve Karagöz'ü Kuşadası mahkemesine giderek şikâyet eder.

2. Güvercin şikâyetinde der ki Kenan Kar dağı kıyılarında bir su kenarında Kumru, Tuti ve Kanarya isimli cariyelerimizle kendi hâlimizde safa ederken Baba Şahin, Doğan ibn Sungur, Karakuş ve Karagöz bölükbaşı izinsiz ve teklifsiz haremimize girdi. Bize hakaret edip zarar vermek muratları anlaşılınca ayaklarına kapanıp aman diledik. Bu zulme kimse tahammül edemez deyip ağlaştık. O vakit Şahin Ağa dedikleri amanına/bağışına bakın dedi. Cariyelerden Bildırcın'ı, Selvan'ı ve Üveyk'i avlayıp bez yırtar gibi paramparça edince kaçmayı murat ettik. Kendimizi ve kanatlarımızı perişan edip huzurunuzda geldik.

3. Mecliste hazır olan Akbaba, Tavus, Devekuşu ve Kerkes [Melik ibn Simurg-ı Anka, M5] onların hâlini gördükten sonra efendi hazretlerine Şahin'in, Doğan ibn Sungur'un, Karakuş'un ve Karagöz'ün suçlu olduklarını söyler.

4. Efendi hazretleri de bir müressela [=resmî kadı mektubu] yazıp Hüthüt Çavuş'a verir ve Hüthüt Çavuş'tan onları bulup mahkeme huzuruna getirmesini ister.

5. Hüthüt Çavuş müresselayı alıp yola çıkar. Yolda Sabahi Saka Baba'yı avlanırken görür ve ona suçlu kuşları sorar. O da suçlu kuşların önlerine bir takım Turna'yı katıp Kartal ovasına doğru gittiğini söyler.

6. Hüthüt Çavuş da Kartal ovasına varır. Orada yaşayan Hacı Saksâğan, İrap Karga Bekir, Çil Bildırcın ve Sığırcık, ona suçlu kuşları gördüklerini, fakat nereye gittiklerini söylemeye korktuklarını söyler. Bunun üzerine Hüthüt Çavuş onlara müresselayı göstererek onların cezalandırılacağını aktarır. Onlar da bu duruma şükredip, suçlu kuşların Kartal Ağa'nın konağında misafir olduğunu söyler.

7. Hüthüt Çavuş, Kartal Ağa'nın konağına gider. Orada suçlu kuşları zevk ü safa ederken bulur. Onları müresselanın icap ettirdiği üzere Kuşadası mahkemesine davet edip, mahkeme huzuruna götürür.

8. Suçlu kuşlar yolda Hüthüt Çavuş'a kendisini Angut, Güvercin, Hint tavuğu ve Tavukgöğsü ile besleyeceklerini söyleyerek, onları bir dava için mi, yoksa bir ziyafet için mi götürdüğünü sorar. Hüthüt Çavuş da onlara büyük bir ziyafetin olacağını söyler.

9. Hüthüt Çavuş, suçluları hâkimin huzuruna getirir. Hâkim, onlara davacılarının

olduğunu ve davacıları ile yüzleşmelerini söyler. Onlar da ayağa kalkıp davacıları ile yüzleşir.

10. Suçlu kuşlar kendilerine isnat edilen suçların iftira olduğunu söyleyerek⁶ şayet suçlu olsaydık boyun eğip mahkeme huzuruna gelmezdik derler. Kendilerine isnat edilen suçların ispat edilmesini isterler.

11. Bunun üzerine kadı efendi, davacılara dönüp olayı ispat edip edemeyeceklerini sorar. Davacı kuşlar da tüm kuşların kendilerine ispat olduğunu söyleyerek öncelikle ‘muhsin’ ve ‘mükellef’ Hacı Laklak Baba’yı, en büyük ulemalardan ‘fazıl’ ve ‘kocabaşı’ Baykuş Efendi’yi, Müezzîn Molla Horoz Efendi’yi ve Hz. Peygamber’in soyundan gelen Şecereli Emir Çelebi Yeşilbaş Ördek Efendi’yi mektupla mahkeme huzuruna davet eder. Onlar da gelip mahkemede suçlu kuşların aleyhine şahitlik eder.

12. Bunun üzerine suçlu kuşlar yine kendilerini müdafaa etmeye başlar. Hacı Laklak Baba’nın kış günü kendilerinin gezdiği mahalde gezmediğini ve bu durumu kadı efendinin de bildiğini söyleyerek onun şahadetinin yalan olduğunu beyan ederler. Bunun üzerine kadı efendi onlara hak verip, ‘edepsiz’ olarak nitelediği Hacı Laklak Efendi’nin huzurdan alınmasını emreder. Baykuş Efendi’nin geceleri dam başında ötmekten başka bir iş yapmadığını ve bu durumu kadı efendinin de bildiğini söylerler. Kadı, Hüthüt Çavuş’a emrederek onun da huzurdan alınmasını ister. Horoz Efendi’nin uçmayı bilmediğini, dolayısıyla kendilerine isnat edilen suçları bilemeyeceğini söylerler. Kadı efendi, böyle yalan şahadetin kendisine yakışmadığını söyleyerek onun da huzurdan alınmasını emreder. Kadı efendi, bu üçünün şahadetinin yalan olduğu ortaya çıktı, bu yüzden senin de şahadetin makbul değildir, diyerek Yeşilbaş Ördek Efendi’nin de huzurdan alınmasını ister.

13. Mahkemenin sonunda kadı efendi, iki tarafı birbiriyle barıştırarak, bir daha böyle bir harekette bulunmamaları hususunda onları uyarır.

Yukarıdaki olay örgülerinden de anlaşılacağı üzere eser, tüm kahramanları ve yer adları kuş isimlerinden seçilmiş bir ‘mahkeme hükmü’ şeklinde kurgulanmıştır. Tüm nüshalarda bu ana çatı korunmakla birlikte, kahraman ve yer adlarını teşkil eden kuş adlarında bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Taş baskı eser/ler/de karşımıza çıkan en önemli değişiklik ise anlatının sonunda, yani davanın karar kısmında yer almaktadır. Burada iki tarafın barıştırılarak davanın halledilmesi söz konusudur.

1. Metnin mizahî karakteri

Metindeki mizahi unsurlar, ‘kuşlar’ın temsiline bağlı olarak kurgulanmıştır.⁷ Kuşlar, toplumun çeşitli kesimlerinden ‘tip’leri temsil eder. Metinde hemen hemen yirmi beş kuş, meşrep ve meslekleri farklı yirmi iki insanı temsil etmektedir:⁸

⁶ M5’te anlatının bundan sonraki kısmı bulunmamaktadır (bk. Ek 5).

⁷ Kuşlar, Türklerin geleneksel kabulünde önemli bir ‘konum’a ve ‘işlev’e sahiptir. Daha destanlar döneminden itibaren birer “tabiat unsuru” ve “süs” olmanın yanında toplumsal yaşamın önemli bir belirleyicisi olan “inançlar sistemi”nin de “bütünleyici” ve “perçinleştirici” bir halkasını oluşturmuştur (Ersoylu 2015: 33). Gök Tanrı’ya yakın olduğu düşünülen kuşların uğurlu sayılması ve ölen bir insanın ruhunun kartal, kaz gibi bir kuş şeklinde tasavvur edilmiş olması bu sistemin bir parçasıdır. “Kök” ve “menşe”i ifade eden “ongun”lar da Oğuz boylarının armalarında bir kuşa karşılık gelecek şekilde sembolize edilmiştir (Ögel 1993: 32, 355-368). Fakat Türk mitolojisinde yaygın olarak karşımıza çıkan tüm bu kullanım şekillerinde asıl dikkati çeken husus, kuşların ‘gerçek boyut’uyla ilintili bir yapıda yer almasıdır. Zira Asya’nın güney kültür mitolojisinde yer alan Anka, Hüma ve Simurg gibi “büyük” ve “gerçeklikle ilgisi olmayan” kuşların Türk mitolojisindeki yerini güçlü doğanlar, büyük alıcı kuşlar veya kartallar (kara-kuşlar) almıştır (Ögel 2014: 163). İslâmiyet’in kabulüyle birlikte de kuşlar deyimden şiire, mimariden mezar taşlarına kadar hayatın her alanında zengin bir kullanım imkânına kavuşmuşlardır (Ceylan 2015: 8-9; Akalın 1993: 11-155). Öyle ki bir taraftan “kuşbâzi (kuşçuluk)” adı altında günlük yaşamda yaygın bir meşgale halini alan kuşlar diğer taraftan “edebî boyut”ta işlenerek divan şiirinin temel referans kaynakları arasında yer almıştır (Ceylan 2015: 9, 18-247). Ayrıca tasavvuf kültüründe de kuşlar, mühim bir yere sahiptir. Sufiler, “tasavvufi

	M1	M2	M3	M4	M5
Anka	Hakan	Hakan	Hakan	Hakan	Hakan
Hüthüt	Çavuş	Çavuş	Çavuş	Çavuş	Çavuş
Doğan	-	-	Müftü	-	-
Karagöz	Çelebi	Yoksul	Yoksul	-	-
Kartal	-	Karagöz'ün biraderi	Karagöz'ün biraderi		
Çaylak	Yoldaş				
Tuti	Cariye	Cariye	Cariye	Cariye	Cariye
Kumru	Cariye	Cariye	Cariye	Cariye	Cariye
Kanarya	Cariye	-	-	Cariye	Cariye
İspinoz	Cariye	-	-	-	-
Keklik	Köle	Köle	Köle	-	-
Şahin	Haydut	Haydut	Haydut	Ağa	Ağa
Sığircık	-	Toplumda itimat edilen kişi	Toplumda itimat edilen kişi	-	-
Martı	-	Toplumda itimat edilen kişi	Toplumda itimat edilen kişi	-	-
Horoz	Müezzin / Molla	Müezzin / Molla	Müezzin / Molla	Müezzin / Molla	Müezzin / Molla
Baykuş	Şeyh	Şeyh	Şeyh	Ulema	Ulema
Akbaba	Hazret / Ulu zat	Hazret / Ulu zat	Hazret / Ulu zat	-	-
Kırlangıç	Âlim	Âlim	Âlim	-	-
Bülbül	Hafız	Hafız	Hafız	Hafız	Hafız
Yeşilbaş Ördek	Seyit	Seyit	Seyit	Seyit	Seyit
Saka	-	-	-	Baba	Baba
Leylek	-	-	-	Muhsin ve Mükellef	Muhsin ve Mükellef
Üveyik	Pir	Pir	Pir	Pir	Pir
Tavus	Pir	Pir	Pir	Pir	Pir
Kerkes	-	Pir	Pir	-	-

ve ahlaki konuları daha basit bir dille anlatabilmek için bazen kuşlarla ilgili örneklerden veya hikâyelerden yararlanmışlardır.” (Tosun 2014: 51).

- ⁸ Kuşlara bağlı bu temsil şekli, yani ‘alegorik anlatım’ tarzı, Türk, Arap ve İran edebî geleneğinde ve özellikle tasavvufî niteliğe sahip bazı eserlerde yaygın olarak kullanılmıştır (Açıl 2013: 17-39). Örneğin seyr ü süluk yollarını kuşların diliyle sembolik olarak anlatan İbn Sînâ’nın *Risâletü’t-tayr* adlı eseri, Şehabeddin Sühreverdî tarafından Farsça’ya tercüme edilmiş; Ferîdüddin Attâr tarafından da *Mantıku’t-tayr* adı ile en mükemmel şekline ulaştırılmıştır (Şehabeddin Sühreverdî 2016: 107). Bizde Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr*’ı, Ali Şîr Nevâyî’nin *Lisânü’t-Tayr*’ı ve Derviş Şemseddin’in *Deh Murg*’u Ferîdüddin Attâr’ın tesiriyle zengin bir alegorik anlatım tarzının teşekkülünü sağlamıştır (Tosun 2014: 52). Ayrıca Divan edebiyatı nesrine ait bazı eserlerde de buna benzer temsil şekilleri kullanılmıştır. Mesela El-hâcc Nûrî Efendi’nin münşeatında yer alan ve ölü bir horozun zifaf gecesinde anlatıldığı “Zürefâdan Bir Zâta Hediye Gelen Horosun Teşekkürüyle Zifâf Hikâyesi” adlı anlatı (El-hâcc Nûrî 1289: 111-112), Kastamonulu Fuâdî’nin bülbülün güle olan aşkını ve güzel sesini kıskanan karga, saksâğan ve kuzgun gibi kuşların çeşitli iftiralarla bülbülü Hz. Süleyman’a şikâyet etmelerini konu alan *Bülbülüyye*’si (Yazar 1999) ve yine Birrî Mehmed Dede’nin bülbülün gülden ayırmak için uğraşan karga, saksâğan gibi kuşların sembolize edilerek anlatıldığı *Bülbülüyye* adlı mesnevisi (Birrî Mehmed Dede 2004) tespit edebildiğimiz örnekler arasında yer almaktadır. Bu ve buna benzer örnekler, bazı kuşlar etrafında geleneksel kabullerin varlığını ve bu geleneksel kabullerinin metnin inşasında ne kadar etkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Fakat metinde, 'alegorik olan' ve 'konuşan' kuşlardan bazılarının 'meşrep' ve 'meslek'lerine aykırı hareket etmesi mizahı doğurur. Dolayısıyla anlatıda mizah unsuru 'zıtlık' (ironi) ile sağlanmış olmaktadır:

Baykuş, bunaktır (M1); 'şeyh' olduğu halde virane yerlerde yaşayıp halk ile ünsiyet kurmaz (M2, M3, M4, M5). Akbaba, bunaktır (M1); 'hazret' bir kişiliğe sahip olduğu hâlde il hakkından kendini sakınmaz (M2, M3). Horoz, uçmayı bilmez (M4, M5); 'müezzin' ve 'molla' bir kimliğe sahip olduğu hâlde, ezan günde beş kere okunurken, o kırk defa okur; dinen nikâh dörtten fazla caiz değilken o, günde kırk tavuğun üzerinden hiç inmez (M1, M2, M3). Kırlangıç, 'efendi' kişiliğine rağmen halkın evlerine yuva yapıp, halkı taciz etmekten geri durmaz (M1, M2, M3). Bülbül, güle âşıktır, âşıklar da mecnundur (M3); güzel sesle şarkı söylemek dinen caiz olmadığı halde şarkı söyleyerek 'hafız' kimliğine aykırı hareket eder (M1, M2, M3). Yeşilbaş Ördek, çok merhametlidir (M3); soy bakımından 'seyit' olmadığı hâlde 'seyit' geçinir (M1, M2, M3). Üveyik 'pir'dir, fakat asabidir (M3). Aynı şekilde 'pir' oldukları hâlde Tavus densiz (M2); Kerkes de merhamet hususunda ölçüsüzdür (M3). Ayrıca Ügü, Tavus ve Kerkes yaşlı/kocamış olduklarından onların sözlerinin doğru olma ihtimali zayıftır (M2).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, kuşların meşrep ve mesleğine dair aktarılan 'kısa' ve 'esprî' yüklü cevaplar, anlatıdaki ciddi atmosferi bir güldürü havasına dönüştürmektedir. Ayrıca anlatıda müftü olarak sembolize edilen Doğan'ın diğer kuşlar içinde ön plana çıkarak şahit olarak gösterilen bazı kuşları eleştirmesi, hem 'mizahı' hem de 'toplumsal eleştiri'yi doğurmaktadır. Belki de böylece toplumda meşrep ve mesleğine uygun hareket etmeyen insanların -Kortantamer'in tabiriyle- "gülünçleştirilerek cezalandırılması"⁹ (Kortantamer 2007: 66) söz konusudur.

Aslına bakılırsa anlatıda kuşlar vasıtasıyla böyle bir mizahın kurgulanmış olması, Osmanlı dönemi Türk mizah anlayışına uygun bir nitelik arz etmektedir. Zira bu dönemde hayvanlar (kuşlar), genelde insan karakterlerini temsil eden bir niteliğe sahiptir. Bu yapılırken tiplerin "gülünç yanları" ve "gülünç durumları" ön plana çıkarılmaktadır. Mizah, birbirine benzer cümlelerle ve aynı tipte esprilerle sağlanmaktadır (Kortantamer 2007: 133). Bu bağlamda anlatıda söz ve hareket komiğiyle beraber ortaya çıkan 'karakter komiği' daha baskındır.¹⁰

2. Metnin 'icra'sına ve 'icra bağlamı'na dönük tespitler

Francois Georgeon'a göre Osmanlı'da 'kolektif gülme'nin gerçekleştiği mekânlar; türlü kesimden insanların konakladığı/karşılaştığı hanlar, meddahların gittiği kahvehaneler ve Karagöz hayalîlerinin ya da Ortaoyunu oyuncularının yerleştiği "kamu meydanları"dır (1996: 83).

Jankelevitch de Osmanlı'da "mizah mekânlarının uğrak yerleri" olarak, "hareket halindeki mekânları" ya da "ulaşım araçları"nı gösterir. Buralarda "referans alınan bağlam", icra edilen/anlatılan metinler aracılığıyla sergilenir (Fenoglio-Georgeon 1996: 9). Zira "mizahi

⁹ Nitekim Sadık Kemal Tural da 'gülme' ve 'gülünç bulma' işini, kültürün iç dinamiklerinden doğan bir 'sosyal denetim şekli' olarak görmektedir. Zira ona göre bir millete mensup olan bireyler kültürün teşekkül ettiği hayat içinde toplumun değer ve normlarına karşı olmayan, ruh ve zihin bakımından uyumsuzluk, dikkatsizlik ve bedence uygunsuz hareket görüncelikle 'gülme' şeklinde bir sosyal denetim mekanizması işletmektedir (Tural 1993: 116-118).

¹⁰ 'Söz komiği', "dil aracılığıyla ortaya konulan gülme"; 'hareket komiği', "genel davranış, hareket ve eylemlerle gerçekleştirilen gülmedir. Hareket komiğinde esas olan mekaniklik, yineleme, tersine çevirme, orantısızlık ve dalgınlıktır."; 'karakter komiği', "söz ve hareket komiğiyle beraber ortaya çıkan anlamlandırma. Toplumda uyum sağlayamayan, aykırı düşünce ve davranışlarıyla sosyal gruptan soyutlanan, kabul görmeyen fıkra tipinin saflığı, iyi niyeti, dürüstlüğü, cimriliği, duygusuzluğu, acımasızlığı gibi olumlu ya da olumsuz karakterleriyle ilgili özelliklerin ortaya konduğu fıkra kompozisyonları, karakter komiğini beraberinde getirdiği için gülünçtür." (Eker 2003: 88).

nüktelerin, şakaların, karikatürlerin aktarılabilmesi ancak, referans alınan bağlam mizahının 'dolaşım alanı'nı oluşturan kişiler tarafından biliniyorsa mümkündür." (Fenoglio-Georgeon 1996: 9).

Bu bağlamda eseri saran 'çevre'ye (toplumsal ortam) yaklaşmayı denersek, eserin kurgusunun tıpkı yaşamda olduğu gibi iki yönlü bir yapı içerisinde şekillendiğini düşünebiliriz. Bize göre bu yapının ilk ayağını, toplumsal yaşamın çok zengin bir ahenk kazandığı 'doğal çevre' oluşturmaktadır. Nitekim 1874'te, İstanbul'a dönük tespitlerini eserinde aktaran Edmond dé Amicis, bu 'çevre'nin mahiyetini şu şekilde ortaya koymaktadır:

"Türklerin çok sevip korudukları her cinsten sayısız kuş yüzünden İstanbul'un kendine mahsus bir neşesi ve zarafeti vardır. Camiler, korular, eski surlar, bahçeler, saraylar, her şey şarkı söyler, dem çeker, cıvılda, öter, şakır; her tarafta kanatların teması hissedilir, her tarafta hayat ve ahenk vardır. Serçeler evlere cesaretle girip çocuklarla kadınların ellerinden yem yer; kırlangıçlar yuvalarını kahve kapılarının üstüne, çarşı kubbelerinin altına yapar; sultanların veya şahısların hayratıyla beslenen sayılamayacak kadar çok güvercin sürüsü kubbelerin saçakları boyunca ve şerefelerin etrafında beyazlı, siyahlı halkalar meydana getirir; martılar sevinçle uçuşur, binlerce kumru mezarlık selvilerinin arasında sevişir; Yedikule'de kargalar öter, akbabalar daire çizerek uçar; deniz kırlangıçları uzun diziler halinde Karadeniz ile Marmara arasında gidip gelir ve leylekler ıssız türbelerin kümbetlerinin üzerinde lak lak eder. Türkler için bu kuşların her birinin güzel bir manası veya hayırlı bir tesiri vardır: kumrular sevdaları korur, kırlangıçlar yuva yaptıkları evleri yangından muhafaza eder, leylekler her kış Mekke'ye hacca gider, deniz kırlangıçları müminlerin ruhunu cennete götürür. Böylece minnet hissiyle ve dindarlıkla Türkler kuşları himaye edip beslerler, kuşlar da onların evlerinin etrafında, denizin üstünde ve mezarların arasında şenlik eder. İstanbul'da, her yerde, insanın başının üzerinde, dört bir tarafında kuşlar vardır, şehre köy neşesi dağıtan ve ruhunuzdaki tabiat duygusunu durmadan yenileyerek içinizi serinleten cıvıl cıvıl sürüler size şöyle bir dokunup geçerler." (Amicis 2013: 110-111).

Yukarıda aktarılan metne dikkatlice bakacak olursak kuşların şehrin gerek doğasıyla gerekse de insanıyla bütünleştiğini görürüz. Dolayısıyla ele aldığımız eserin de bu bütünleşmeye bağlı bir teşekkül süreci yaşamış olabileceğini tahmin edebiliriz.

Yapının diğer ayağını ise 'tip'ler üzerinden eserde asıl mizahi karakterin tesis edildiği 'toplumsal çevre' oluşturmaktadır. Eser, bu çevre üzerinden toplumsal yaşamı kuşatıcı bir niteliğe bürünerek "referans alınan bağlam"ın (Fenoglio-Georgeon 1996: 9) da çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu açıdan anlatıyı ele alırsak anlatıda 'tipler' ve 'mahkeme kurgusu' yanında asıl motive edici unsurun (motif) -eserde asıl 'çatışma'nın da doğmasına sebep- 'cariye'lere saldırılması olayı olduğunu görürüz. Bu, toplumsal yaşamda önemli bir 'hassasiyet noktası'na işaret ediyor olabilir. Nitekim, Refik Ahmet Sevengil'in aktardığı şu bilgiler, her ne kadar dönemi açısından spesifik bir özellik taşısa da bu hassasiyetin toplumsal yaşamda vücut bulmasını örnekler niteliktedir:

"Bir aralık bazı hocalar kendileri düzineyle kadın alıp kullanmak ve bırakmakla uğraşmalarına rağmen gayrimüslimlerin cariye almalarına engel olmak istemişler, birleşerek padişaha başvurup şikâyet etmiş, sonunda şöyle bir hüküm çıkarttırmışlardı: İstanbul kadısı İstanbul'da bulunan Yahudi ve başka kâfirlerle Hristiyan evlerini denetleyecek, denetlettirecek, kimde ne kadar esir ve cariye olduğunu, bunların nereden, ne

zaman alındıklarını saptayıp bir deftere yazacaktı.

[Daha sonra] ikinci bir padişah buyruğu çıktı ki, onda da İstanbul'da bulunan Musevi ve İsevilerin esir ve cariye alıp kullanmalarının yasaklandığı bildiriliyordu. Aynı zamanda tüm Musevi ve Hristiyanlara bundan sonra esir ve cariye alıp kullanmamaları, yakalandıkları takdirde ceza görecekları bildirilmiştir.

Padişahın emri gerçi satılan esirlerin bedellerinin sahiplerine verilmesini bildiriyordu. Nitekim bazı yerlerde böyle yapılmıştı. Fakat bazı yerlerde de İstanbul kadısı Mevlânâ Ali Efendi'nin idaresizliği, daha doğrusu ihmali, gayrimüslimlere değer vermemesi yüzünden tatsız olaylar olmuştu. Yahudiler kanuna aykırı davranarak güzel cariyeler bulundururlar; kolluk kuvvetleriyle bazı Yahudi evleri basılıp cariyeler meydana çıkarılırken çapulcular bu fırsatı cana minnet bilmişler, türlü bahaneler uydurarak, 'Bu evde cariye var!', 'Burada dahi var!' diyerek önüne gelen evi basıp şehrin yağma edilmesine neden olmuşlardır." (Sevengil 2014: 39-40).

Yukarıdaki alıntıda "bazı hocalar" şeklinde zikredilen zümrenin anlatıda Şahin'i sembolize ettiğini düşünürsek, bu 'düşünce' bize "referans alınan bağlam"a dönük bir tespitle bulunmaya da imkân tanır. Zira cönklerdeki anlatıda Şahin, "kuttâ-i tarîk" [=yol kesici, haydut] olarak tanıtılmaktadır. Tasavvufi gelenekte ise "kuttâ-i tarîk", sahte şeyhlere verilen bir isimdir (Cebecioğlu 2004: 387). Dolayısıyla sahte şeyhlerin bu tip davranışlarından duyulan rahatsızlığın anlatının kurgusu içinde "referans alınan bağlam"a yönelik olarak 'Şahin' ile sembolize edildiği düşünülebilir. Ayrıca bu durum, cönklerdeki anlatının mahiyetine de uygun bir özellik arz eder. Zira cönklerdeki anlatı, şeri düzenin tesis ettiği sosyal çevreyi daha açık aydınlatır bir niteliğe sahiptir. Tabii anlatı bu niteliğini 'icra bağlamı'na yönelik olarak kazanmış da olabilir.

Diğer taraftan "referans alınan bağlam", başlangıçta, bir latife olarak kaleme alınan (M1) "Da'vâ-yı Tuyûr'un sonraki süreçte sözlü kültür ortamında anlatımına bağlı olarak 'çeşitlenme'ye başlamasını da -zira, M2 ile M3 birbirinin varyantı niteliğini taşımaktadır- izah etmektedir. Bize göre bu çeşitlenmede meddahın katkısı büyüktür. Zira "Anadolu sahasında büyük meddahların yetişmesiyle birlikte bu sanatkârlar, yalnız başkalarının yazdıklarını okuyan/anlatan kimseler olmakla kalmamış, bazen yeni hikâyeler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin özellikle İstanbul halkı tarafından beğenilmesi üzerine, iki buçuk asır onlara benzer hikâyeler oluşturulmuş ve anlatılmıştır. [Fakat], XIX. yüzyılın ortalarından itibaren [M1'in yazılma tarihi 1843'tür.], Tanzimatla başlayan batılı hikâye ve tiyatro anlayışı sebebiyle olsa gerek, meddahlar 'meddah hikâyesi' diye isimlendirilen bu uzun hikâyeleri anlatmaktan vazgeçip *dinleyiciyi güldürmeyi amaçlayan kısa anlatılara* ve taklitle yönelmişlerdir." (Güngör 2012: 2).¹¹

İşte yazımızda ele aldığımız metnin tam da bu zamana denk düşen anlatı geleneğinin bir örneğini teşkil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim eserin taş baskı nüshaları da bu kanaatimizi bir nevi desteklemektedir. Zira Şeyma Güngör'den edindiğimiz bilgiye göre, hikâyelerden bir kısmı anlatıldığı yıllarda yazıya alınmakla birlikte bir kısmı da 'yazmalar' ve 'sözlü kaynaklar'dan yararlanılarak 1852'den itibaren basılmaya başlamıştır.¹² Bunlardan birden

¹¹ Vurgu, bize aittir.

¹² Önceleri 'dinleyici huzuru'nda, özellikle de kahvehanelerde hikâyeci âşıklar (meddâhlar) tarafından icra edilen hikâyeler, 'yazı'nın 'sözlü kültür ortamı' ile etkileşimine bağlı olarak yaygınlaşmasıyla beraber kahvehaneci tarafından âşığın kendisine veya âşıktan dinleyen birisine kaydettirilmiş; kaydettirilen bu 'yazma' nüshalar da hikâyenin icrasını dinleyemeyenler tarafından belli bir ücret karşılığı kiralanarak icranın, icra sonrasında da okunarak yayılmasını sağlamıştır (Boratav 1987: 159). Daha sonraki süreçte ise bu yazmalar, 'litografya (taş baskı)' adı verilen bir teknikle basılarak hikâyelerin daha da geniş bir 'okuyucu kitlesi'ne ulaşması temin edilmiştir. Hatta bu süreçte 'âşık fasıllar'nda icralarda bulunan âşıkların da fasıl öncesinde veya sonrasında defterlerine

fazla basılanlar arasında bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir (Güngör 2012: 3). Ufak tefek bazı değişiklikler, bizim metnimizin taş baskı nüshaları için de söz konusudur.

Burada, metnin yazıldığı ifade edilen nüshasında yer almayan, fakat diğer üç nüshada karşımıza çıkan ve çoğunlukla meddah anlatılarında gördüğümüz bazı kalıp ifadeleri, metnin sözlü kültür ortamında anlatılmasına bağlı olarak kazandığını da düşünebiliriz: Eserin nüshalarından biri "Türkî" başlığı altında aktarılmıştır (M3). Bu başlık, muhtemelen metnin 'dinleyici huzuru'nda icra edildiğine/söylendiğine dair bir göndermedir. M2'de anlatı, "Öyle malum ola ki ..."; M4 ve M5'te ise "Rivayet olunur ki ..." şeklinde başlamaktadır. Bu, bir nevi kalıp olarak kabul edebileceğimiz ifadeler de "Râviyân-ı ahbâr ve nâkılân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzgâr şöyle rivâyet ederler ki" şeklinde başlayan geleneksel hikâye metnlerinin icrasını hatırlatmaktadır. Ayrıca taşbaskısı nüshalardan birinin (M4), "Anlar ermiş muradına, bizler dahi irelim muradımıza. Âmin. Temmet." şeklinde bitmiş olması da masallarda/masal anlatmalarında karşımıza çıkan sonuç tekerlemesine (formel) işaret etmektedir. Dolayısıyla bu metin, sözlü kültür ortamında anlatılmasına bağlı olarak bazı ufak tefek muhteva ve üslup farklılıkları yanında bazı kalıpsal nitelikler de kazanmıştır. Zira sözlü kültür ortamında icralarda bulunan her âşık içerisinde bulunduğu bağlama göre geleneğe geçerli olan kalıpları kullanarak 'ibda'larda (=yaratma) bulunur (Ong 2007: 78).

SONUÇ

Bizim de bir gülmece örneği olarak burada sunduğumuz metin, Osmanlı dönemi mizah anlayışını yansıtmaları bakımından değer taşımaktadır. İlk olarak 1843 yılında kaleme alındığını tahmin ettiğimiz metin, daha sonraki süreçte 'dinleyici çevresi' ile karşılaştıktan sonra daha dinamik bir yapıya dönüşmüştür. Zira bu yapının izlerini, eserin cönk ve taş baskı nüshaları üzerinden görebilmek mümkündür. Ayrıca bu dinamik yapının teşekkülünde 'yazılı metnin 'sözleştirme'ye dönük yanının etkisinin büyük olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Yani bu metinler her ne kadar kaleme alınmış yazılı metinler olsalar da daha ziyade tarihî ve kolektif bir derinliğe sahip 'sözlü kültür ortamı'nın imkân ve vasıtalarına göre şekillenmişlerdir.

Temsile dayalı anlatım geleneği (alegorik anlatım) metnin teşekkülünde etkili olmuştur. Metinde hemen hemen yirmi beş kuş, toplumsal yaşamda karşılığı olan meşrep ve meslekleri farklı yirmi iki insanı temsil etmektedir. Açıkçası bu durum, bünyesinde 'referans alınan bağlam'a yönelik unsurları barındıran bir metnin teşekkülüne imkân tanımıştır. Dolayısıyla eser, dönemin sosyo-kültürel yapısına dair bazı fikirleri öne sürmeyi de mümkün kılmaktadır. Bu yüzden eser, mizah edebiyatımızın toplumsal yönü bakımından da ihmal edilemeyecek bir değere sahiptir.

Metinde kuşlar, her ne kadar 'alegorik' bir yapı içerisinde kurgulanmış olsa da kuşların Türk edebiyatının muhteva ve tür yelpazesi içerisinde yerinin ve öneminin anlaşılması (Ceylan 2007: 15) açısından da önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

---

kaydettikleri şiirleri (mecmuaları) bastırarak daha geniş kitlelere ulaşma arzusu içinde olduklarını görmekteyiz (Çapraz 2015: 185; Çapraz 2016: 347). Tabii burada 'beğeni'nin daha da ön plana çıkmasıyla beraber gerek kiralanan gerekse basımı yapılacak hikâyelerin/şiirlerin tercihinde bir 'seçme' işlemi yapıldığı da düşünülebilir. Bu seçme işlemin başlangıçta kiralanan amacıyla oluşturulan nüshanın da çeşitlenmesine vesile olduğu kabul edilebilir. Ayrıca bu süreçte 'dinleyici çevresi' yanında bir de 'okuyucu çevresi' kazanan âşıkların 'beğenilmek arzusu' ile daha fazla bir çaba içerisinde girdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AÇIL, Berat (2013), *Klasik Türk Edebiyatı'nda Alegori*, İstanbul: Küre Yay.
- AKALIN, L. Sami (1993), *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay.
- ALTUNEL, İbrahim (2003), "Latife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27: 109-110.
- AMBROS, Edith Gülçin (2009), "Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler (25 Nisan 2008)*, (hızl. Hatice Aynur - vd.), İstanbul: Turkuaz Yay.: 65-85.
- AMICIS, Edmond dé (2013), *İstanbul (1874)*, (çev. Beynun Akyavaş), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- BALCIOĞLU, Semih - ÖNGÖREN, Ferit (1976), *50 Yıllık Türk Mizah ve Karikatürü*, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yay.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2013), "Divan Edebiyatında Latife ve Hezl", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 1: 229-242.
- BORATAV, Pertev Naili (1987), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Adam Yay.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2004), *Tasavvuf Terimleri / Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yay.
- CEYLAN, Ömür (2007), *Kuşlar Dîvânı / Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yay.: 16-17.
- Birri Mehmed Dede (2004), *Bülbülüyye*, (hızl. Adnan Çağlı, Vicdan Özdingiş), İzmir: Akademi Kitapevi.
- ÇAPRAZ, Erhan (2015), *Sosyo-Kültürel Bağlamda Kayserili Rûz ve Şiirleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- ÇAPRAZ, Erhan (2016), "İntihâl mi, Mirî Malı mı? XIX. Yüzyılda Yazılı Kültür Ortamının Âşıklar Üzerindeki Olumsuz Tesiri Üzerine Bir Değerlendirme", *IV. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan/ANKARA, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Yay.: 345-353.
- EKER, Gülin Öğüt (2003), "Fıkralar", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 3, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.: 63-130.
- El-hâcc Nûrî (1289), *Münşeat-ı Azîziye fi Âsâr-ı Osmâniye*, İstanbul: Vezirhanı Matbaası: 111-112.
- ERSOYLU, Halil (2015), *Türk Kültüründe Kuşlar*, İstanbul: Ötüken Yay.
- ERTOP, Konur (1977), "Divan Şairinin Gülmececi Toplum Sorunlarından Uzaklık: Kurulu Düzen, Gülmekten Korkmuştur", *Milliyet Sanat Dergisi*, S. 231: 12-15.
- FENOGLİO Irene - GEORGİON François (1996), "Sunuş", *Doğu'da Mizah*, (hızl. Irene Fenoglio-François Georgeon), (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yay.: 7-15.
- GEORGİON, François (1996), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*, (haz. Irene Fenoglio-François Georgeon), (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yay.: 79-101.
- GÖRKEM, İsmail (1999), "Dünden Bugüne 'Türk Sözel Edebiyatı': Değişim ve Dönüşüm", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39: 411-422.
- GÜNGÖR, Şeyma (1999), "İstanbul Halk Hikâyelerinde Çevre, Kültür Unsurları ve Toplum Hayatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 143-150.
- GÜNGÖR, Şeyma (2012), "IV. Murad'ın Yer Aldığı İstanbul Meddah Hikâyelerinde Sosyal Durum ve Toplum Hayatı", *Bir Meddah Hikâyesi Börekçi Güzeli*, (hızl. Ünver Oral), İstanbul: Kitabevi Yay.: 1-20.
- KORTANTAMER, Tunca (2007), *Temmuzda Kar Satmak*, Ankara: Phoenix Yay.
- KUTAY, Cemal (2013), *Osmanlı'da Mizah*, İstanbul: Acar Bilgi Merkezi Yay.
- LEVEND, Ağah Sırrı (1971), "Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hezl ve Hecv)", *Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: 37-45.
- NESİN, Aziz, (1973), *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul: Akbaba Yay.
- ONG, W. J. (2007), *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi*, (çev. Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yay.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993), *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ÖGEL, Bahaeddin (2014), *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- SEVENGİL, Refik Ahmet (2014), *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, İstanbul: Alfa Yay.
- Şehabeddin Sühreverdi (2016), *Cebrail'in Kanat Sesi / Sembolik Hikâyeler*, (çev. Sedat Baran), İstanbul: Sufi Kitap.
- TOSUN, Necdet (2014), "Tasavvuf Kültüründe Kuş", *Altınoluk*, S. 338: 51-53.
- TURAL, Sadık Kemal (1993), *Edebiyat Bilimine Katkıları*, Ankara: Ecdâd Yay.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Latife", C. VI, İstanbul: Dergâh Yay.: 109.
- TÜRKMEN, Fikret (2000), "Osmanlı Döneminde Türk Mizahı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4: 1-10.
- YAZAR, İlyas, (1999), *Ömer Fuâdî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbülüyye'sinin Metni*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

EKLER

1. Ömür Ceylan'ın eserindeki metin (M1):

“Sebeb-i tahrîr-i letâ’if ve mûcib-i zarâ’if oldur ki *Güvercinlik Kasabası* mahallâtından *Üveyik-nâm* mahallesinde sâkin tâ’ife-i tuyûrdan işbu bâ’isü’l-vesîk *Karagöz Çelebi ibni Atmaca-nâm* murg-ı za’îf, *Kuşadası* mahkemesine ihzâr ettiği *Kazoğlu Çakırpençeli Şâhin Aga bin Sungur ve Balaban Bölükbaşı ibni Doğan-nâm* müzevir şöyle da’vâ ve takrîr-i kelâm edip: İşbu hâzırın bi’l-meclis olunan yoldaşım *Çaylak* ile *Kazovası* tarafından gelir iken esnâ’-i râhda, *Turna Karyesi* gölü üst yanında, *Kartal Depesi-nâm* mevzi’de duhûlümüzde, li-ecli’l-iştirâ kuşluk vakti konup kesb-i yedimiz ile tedârük eylediğimiz *Tûtî* ve *Kumrî* ve *Kanarya* ve *İspinoz* câriyelerimizi dahi *Keklik-nâm* gulâmımızı karşumuzda *sekesek* oynarken merkûm *Şâhin-i hûn-rîz* ve *Balaban-ı bî-amân* birer hûn gözlü etekleri beline sokup, üzerimize hücum ve zikr olunan câriyelerimizi ve gulâmımızı (...) perîşân ve fuzûlen zabt edip, yine ikimiz *kuşca cân ile tâkat* getiremeyip, kanatlarımız ve kuyruğumuz kırılıp, karârı firâra tebdîl eyledik. El-hamdü li’llâhi Te’âlâ az cân ile kurtulduk.

Hüdhüd Çavuş, pâdişâhımız *Sîmurg-ı ‘Ankâ’ya* ‘arz-ı hâl takdîm edip, huzûrunda zulm ü ta’addî revâ görmeyip emr sâdır oldu ki; merkûm *Şâhin* Agayı ve *Balaban Bölükbaşı*dan su’âl olunup, zikr olunan husûsda aslâ haberimiz yokdur deyip inkâr (...) *Kazdağı’na* vardık ve *Kaz* (...) *Karagöz Çelebi* ve rûfekâdan da’vâsına mutâbık isbât için bî-garaz şâhidleri taleb olundukda, işbu hâzırûn bi’l-meclisde olan fasîhü’l-lisân el-Hâc *Kırlangıç Efendi* ve Hâfîzu’l-Kelâm *Bülbül Efendi*, Seyyid *Yeşilbaşlı Ördek Efendi* ve mü’ezzin *Monlâ Horos Efendi* ve *Akbaba Efendi* hazretleri her biri makâm-ı şehâdete durup edâ-i şehâdet eylediklerinden sonra merkûm *Şâhin* Aganın ve *Balaban Bölükbaşının* cevâblarında budur ki: Merkûmân şâhidlerden evvelâ *Kırlangıç Efendi* ‘ilmine ‘âmil olmayıp, bilâ-izn halkın esbâblarına ve mescidlerine girip yavruları ile halkın esbâblarını ve silâhlarını tersleyip ve kesîrû’l-kelâm olmağla halkı dâ’imâ ta’cîzden hâlî olmadığından şehâdeti makbûl olmaz.

Sâniyen Hâfîzu’l-Kelâm *Bülbül Efendi*; bilmesi farz iken tecvîdi aslâ bilmeyip, teğannî harâm iken kendisi dâ’imâ teğannî ettiğiinden şehâdeti makbûl olmaz.

Sâlisen Seyyid *Yeşilbaşlı Ördek Efendi*; nakîbü’l-esrâfdan yedinde seyyid şeceresi olmayıp silsileden olmayarak başına yeşil sarıp hilâfet irtikâb etmiş olduğundan şehâdeti makbûl olmaz.

Râbi’an mü’ezzin *Monlâ Horos Efendi*; konşuların tavuklarını tutup, bilâ-izn ü bilâ-nikâh tasarruf edip, gusl etmeden ve âbdest almadan kendi kavî-i hoduyla ezân okuyup halkı bî-vakt uykudan uyandırdığından şehâdeti makbûl olmaz.

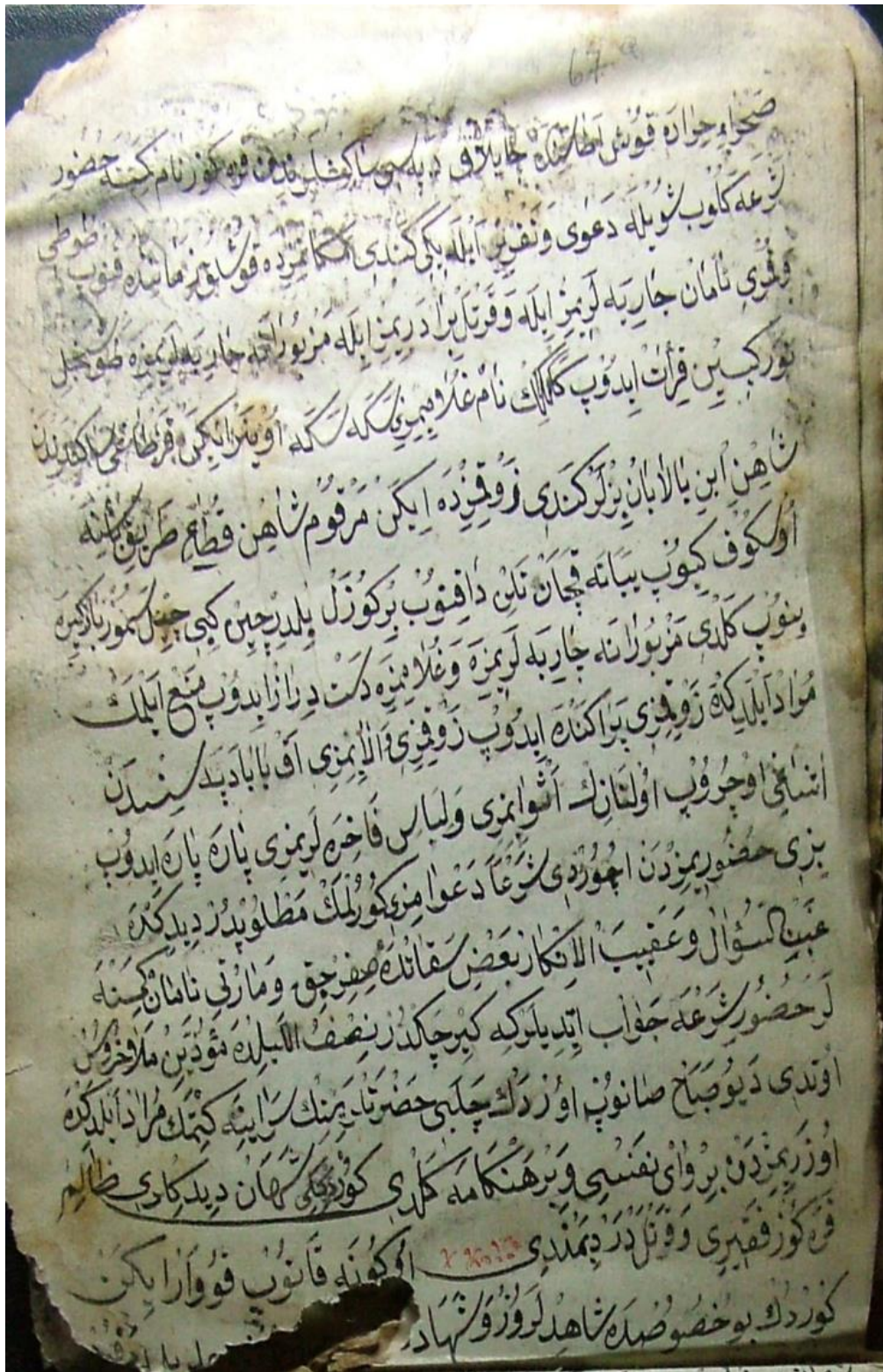
Hâmisen Şeyh *Baykuş Efendi* ve *Akbaba Efendi* hazretleri; birer ma’tûh kelâmları hoş kimselerdir tezkiye olunsun dediklerinde, yine hâzırın bi’l-meclis *Baba Leylek* ve *Hacı Devekuşu* ve *Saka Kuşu* ve *Karga Dede* ve yayladan zikr olunan şâhidler dîn-dâr ve perhîz-kâr ve ehl-i hak ve bî-garaz kimselerdir, üzerimize dahi şehâdetlik eyleseler makbûlümüzdür dediklerinde, merkûmân *Şâhin* Aga’yı ve *Balaban Bölükbaşısı’yı* ta’zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile üç gün üç gece aç ve susuz kalsın deyü tenbîh ve hükm-i şer’î lâhık olup ve mâ-hüve’l-vâki’ bi’t-tab’ ketb olundu. Sene tis’a ve hamsîn ve mi’eteyn ve elf.” (Ceylan 2007: 16-17).

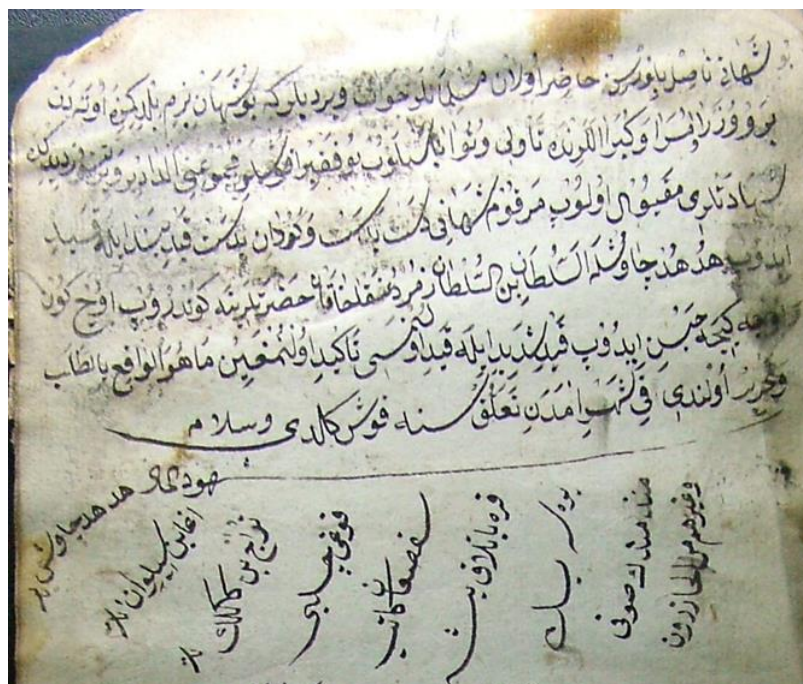
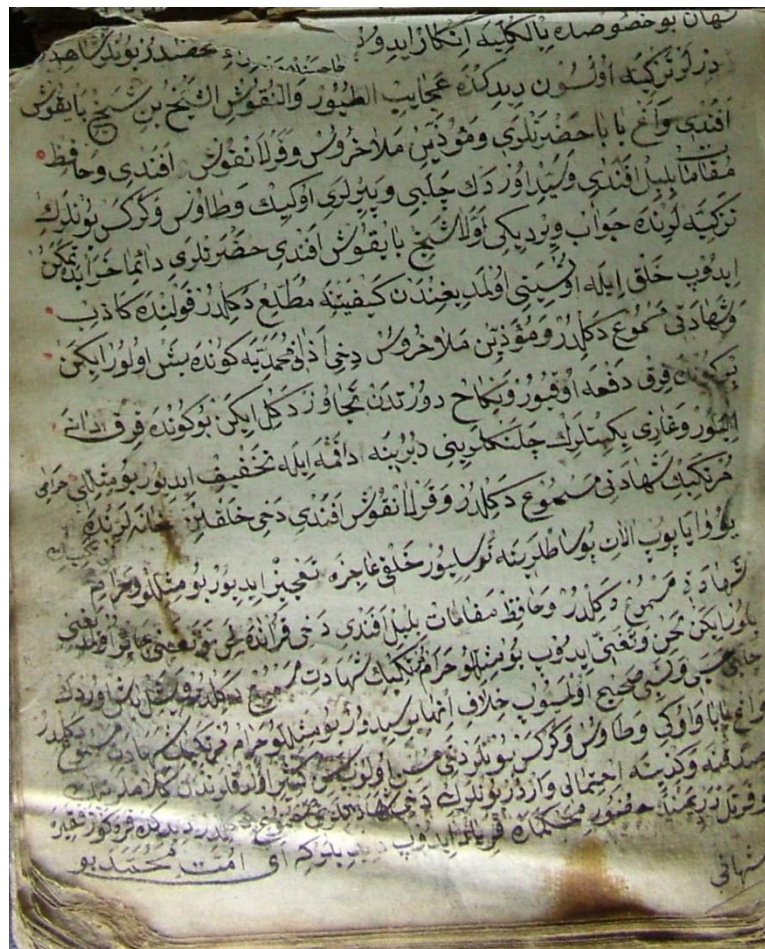
2. 06 Mil Yz Cönk 40’daki Metin (M2):

“(67a) Sahrâ-yı Hırâ’da *Kuşadası’nda* *Çaylak* depesi sâkinlerinden *Karagöz nâm* kimesne huzûr-ı şer’a gelüp şöyle da’vî ve takrîr eyledi ki kendi mekânımızda kuşluk zamânında konup *Tûtî* ve *Kumrî* nâmân câriyelerimiz ile ve *Kartal birâderimiz* ile mezbûrâne câriyelerimize *Tavşancıl türkîsin* kırâ’at idüp *Keklik nâm* gulâmımız(ı) seke seke oynar iken *Kaz* tağı sâkinlerinden *Şâhin ibn Bâlâbân* bizler kendi zevkimizde iken merkûm *Şâhin-i kuttâ’-ı tarîk* başına üskûf giyüp yabana kaçan telin dakınup bir güzel *Bıldırcın* gibi çil semmûr bârgîre

binüp geldi. Mezbûrâne câriyelerimize ve gulâmımıza dest-dırâz idüp men' eylemek murâd eyledikde zevkimizi perâkende idüp zevkimizi ve âlâyımızı Akbaba depesinden aşağı uçurup ol nâzik esvâbımızı ve libâs-ı fâhirelerimizi pâre pâre idüp bizi huzûrımızdan uçurdu. Şer'an da'vâmızı görülmek matlûbdur didikde gıbbe's-su'âl ve 'akîbe'l-inkâr ba'z-ı sikât da Sığırık ve Martı nâmân kimesneler huzûr-ı şer'e cevâb itdiler ki girçekdür nısfu'l-leylde Mü'ezzin Mollâ Horos ötdi deyü sabâh sanup Ördek Çelebi hazretlerinin sarâyına gitmek murâd eyledikde üzerimizden bir vây nefsi ve bir hengâme geldi. Gördük ki Şahân didikleri zâlim Karagöz-i fakîri ve Kartal-ı derdmendi önüne katup kovar iken gördük. Bu husûsda şâhidlerüz ve şehâdet [eylerüz]. (67b) Şahân bu husûsda bi'l-külliyye inkâr idüp /.../ bunlar şâhiddirler tezkiye olsun didikde 'acâyibü't-tuyûr ve'n-nukûş eş-şeyh bin şeyh Baykuş Efendi ve Ağbaba hazretleri ve Mü'ezzin Mollâ Horos ve Karlankuş Efendi ve hâfız-ı makâmât Bilbil Efendi ve Seyyid Ördek Çelebi ve pîrleri Ügeyik ve Tâvûs ve Kerkes bunların tezkiyelerinde cevâb virdi ki evvelâ Şeyh Baykuş Efendi hazretleri dâ'imâ harâbda temekkün idüp halk ile ünsiyyeti olmadığından keyfiyyetine muttali' değildir. Kavlinde kâzib ve şehâdeti mesmû' değildir ve Mü'ezzin Mollâ Horos dahi ezân-ı Muhammediyye günde beş olur iken bir günde kırk def'a okuyor ve nikâh dörtden tecâvüz değil iken bu günde kırk dâne alıyor ve gâzî yiğitlerin çelenklerini dübürene dakma ile tahfîf idiyor. Bu misilli harâm-mürtekibin şehâdeti mesmû' değildir ve Karlankuş Efendi dahi halkın hânelerinde yuva yapup âlât-ı pusatlarına tersliyor, halk-ı âcize ta'cîz idiyor, bu misillü[dür] ve harâm-[mürtekibin] şehâdeti mesmû' değildir ve hâfız-ı makâmât Bilbil Efendi dahi Kur'ân'da lahn ve tegannî câ'iz olmadığını bilür iken lahn ve tegannî idüp bu misüllü harâm-mürtekibin şehâdeti mesmû' değildir ve Yeşilbaş Ördek Çelebi hasebi ve nesebi sahîh olmayup hilâf-ı inhâ bir seyyiddür. Bu misillü harâm-mürtekibin şehâdeti mesmû' değildir ve Ağbaba ve Ügi ve Tâvûs ve Kerkes bunlar dahi müsinn olup sinni keşîr olduklarından kelâmlarının sıdkına ve kizbine ihtimâli vardır. Bunların dahi şehâdetleri mesmû' değildir didikde Karagöz-i fakîr ve Kartal-ı derdmend huzûr-ı mahkemede feryâd idüp didiler ki ey ümmet-i Muhammed, (68a) bu Şahân'ı nasıl bilürsüz? Hâzır olan müslümânlar cevâb virdiler ki bu Şahân bizim bildiğimize öteden berü vüzerâ ve ümerâ ve küberâ ellerinde tavlı tüvânâ beslenüp bu fukarâ kuşlar mecmû'ını aldadır ve yırtınur didikde şehâdetleri makbûl olup merkûm Şahânı dest-be-dest ve gerdân-be-dest kayd-bend ile kayd idüp Hüdühüd Çavuşla es-sultân bin es-sultân Zümrüd-ü 'Ankâ hâkân hazretlerine gönderüp üç gün ve üç gice habsin idüp kayd-ı şedîd ile kayd olunması te'kîd olunmanın mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ve tahrîr olundu fî şehri âmeden-i ta'alluk sene kuş geldi vel's]-selâm.

Şühûdu'l-hâl: Hüdühüd Çavuş Beğ, Ağa bin Silvân Beğ, Turaç bin Keklik Beğ, Kuğu Çelebi, Saksâğan Kâtip, Karabatlak beşe, Yarasa Beğ, min-zimmetike sûfi ve gayruhum mine'l-hâzirûn"

3. 06 Mil Yz Cönk 26'daki Metin (M3):

Türkî / Da'vâ-yı Tuyûr

“(2a) Öyle ma'lûm ola ki sahrâ-yı a'lâda Çaylak depesinde Karagöz nâm[lı] ve Kartal [nâmlı] fakîr kimesneler şer'a gelüp şöyle da'vâ ve takrîr-i kelâm ve tefsîr-i anî'l-merâm eyledi ki kendi mekânımızda kuşluk zamânda konup Dudı ve Kumrı nâmân câriyelerimiz ile ve Kartal birâderimiz ile Tavşancıl türküsünü kırâ'at idüp Keklik nâm gulâmımız seke seke oynar iken Kaz tağ sâkinlerinden Şâhîn ibn Bâlâ[bâ]n bizler kendi mekânımızda zevkimizde iken merkûm Şâhîn-i kuttâ'-ı tarîk başına üsküfini giyüp yaban[a] kaçan tellerin koyuvirüp bir güzel Bildırcın gibi çil süvârî beygire binüp geldi. Mezbûrân câriyelerimizi ve gulâmımızı dest-dirâz idüp men' etdikde zevkimizi perâkende idüp âlâyımızı Akbaba yuvasından aşağı[ı] uçurup ol nâzik esbâb ve libâs-ı fâhîrlerimizi pâre pâre idip bizi huzûrımızdan uçurdu. Bu şer'an da'vâmızı görmek matlûbum didikde gavayetü'l-su'âl ve gavayetü'l-inkâr ba'zı sukâta-yı Sığırcık ve Martı nâmân kimesneler huzûra gelüp edâ-yı şehâdetlik idüp şehâdet eylediklerinde nısfu'l-leylde Mü'ezzin Monlâ Horoz ötdi sabâh sanup Ördek Hasekî hazretleri kendi sarâyına gitmek murâd eyledikde üzerimize bir vây nefsi ve bir hengâme geldi. Gördi ki zâlim Şâhîn Karagöz-i fakîr ve Kartal-ı derdmendi önüne katup gördik deyü bu husûsda şahidiz ve şehâdet ideriz dimeleriyle merkûm Şâhîn bi'l-küllüyye inkâr idüp, bu bize iftirâdır, şahidiniz(i) tezkiye olunsun didikde 'acâyibü't-tuyûr ve'n-nukûş eş-şeyh ibnü's-şeyh Bâykuş hazretleri ve Akbaba hazretleri ve Hâfız Bülbül Efendi hazretleri ve Kırılankuş Efendi ve Seyyid Ördek Efendi ve pîrleri Ügi Beğ ve Tâvûs Beğ ve Kerkes Paşa bunların tezkiyelerinde. Müftî Toğan Efendi bunların şehâdetliği câ'iz değildir, zîrâ (2b) bu Bâykuş dâ'imâ harâbda temekkün eyliyor. Halka uymadığından keyfiyyetine muttalî değildir ve Akbaba kendüyi il hakkından (hakkından) hıfz etmez ve Bülbül-i hâfız güle 'âşıkdır. 'Âşı[k]lar da Mecnûndır nite gül dalında ötüp de gülü görme[di]ği gibi mecnûnun şehâdetliği lâyükbel[dir]. Seyyid Ördek ve Kerkes zevi'l-erhamdır. Ügi Beğ asabîdir ve Tâvus densiz[dir] ve Mü'ezzin Monlâ Horoz ezân-ı Muhammediyye günde beş vakt olur iken ol kırkdan tecâvüz eyliyor ve nikâh dörtten ziyâde câ'iz değil iken ol kırkdan ziyâde eyliyor ve gâzî yiğitlerin çelenklerini dübüre dak[ma]k[la] tahfîf eyliyor. Bu misilli mürtekebînlerin şehâdetleri mesmû' değildir didikde Karagöz-i fakîr ve Kartal-ı derdmendî huzûr-ı mahkemede şöyle feryâd etdiler ki ey ümmet-i Muhammedler, sizler bu Şâhîn'i nasıl bilürsünüz didikde hâzır olan cemâ'atlar didiler, biz bilür[iz] bu Şâhîn'i [ki] pek zâlimdir ve yırtıcıdır diyü şehâdetlikleri makbûl oldu. Mezbûr kat'-ı [tarîk] olan Şâhîn'i dest-be-dest ve gerdân-be-dest kayd-bend etdiler. Hüdühüd Çavış ile es-sultân ibnü's-sultân Şems-i 'Ankâ hazretlerine gönderip üç gün üç gece habs idip kayd-ı darb u şedîd ile kayd olunmasını te'kîd ve tenbîhe me'mûr vâki' bi't-taleb ketm-i terkîm ü tahrîr olunur.

Şuhûdî: Sak Sak Kâtib, Kara Batlak beşe, Yarasa Beğ, min-zimmetike Sûfî
Ve's-selâm”

نور کی دعویٰ طبعی
 اول معلوم اوله که سحر اعلیٰ جبهه دیننده قره کوز نام و قرانی فقیر
 مکنه از شرعه کتب شویله دعوا و تقریر کلام و نصبت عن المرام ایلده که کند
 مکانه نزد قوشلی زمانده قنوب قنوبی و قنوبی ناما نه جاریه لریمز ایل و قرانی
 برادریمز ایل طوشتانچیل نور کسین فرستایدوب کلک نام غلامی کسینه
 کسینه اوینار اکین قاز طاع سکنندنه شاهن ابن بالانه زر کند و مکانه
 اوز و قنوبه ایلن مرقوم شاهن قلع لاریق باشنه او کوفینی کید بیباغان
 تلکسین قویوروب بر کوزل بلدین کبی چیل سوار ی بکیر بنوب کلدی
 مزبورانه جاریه (ایمیزی و غلامی دست طرائه ایدوب صنع اندکده
 زوقی پراکنده ایدوب لایمیزی اق بابیه یوده سندنه اشغ او جور
 اول نازل اسباب و لباسی فاخر لریمزی باره باره ایدوب بیز
 حضوریمز نه وجود کبوتر عاده و امیری کورده مملویم دیدکده
 غوبت السؤل و غوبت انکار یعنی سقا طاع سغریق و ماربح
 ناما نه مکنه از حضوره کتوب ادعی شهادت ایدوب شهادت ایلدکده
 نشف الیل ده مؤذنی منله خرزاوندی صباح منسوب اورده کسکی
 حفر لری کند کرینه کتمک مراد ایلدکده اوز و پیمزه بروای نفسی و بر
 هنگامه کلدی کور کسکی ظالم شاهن قره کوز فقر و قرانی درد مند
 اوکته قنوب کور دیکه دیوسه بوشه و شهادت ایدوب
 دیم (ایمیزی مرقوم شاهن بالکینه انکار ایدوب بوزره افزار
 شهادت لری تذکره و لیسکی دیدکده بحایب الطیور و انقوشی
 الشیخ ابی الشیخ بایقوشی حفر لری واق بابیه حفر لری و حافظ
 بلبل افندی حفر لری و قرانقوج افندی و سید اورده کس افندی و بر لری
 اوچی بکس و ملا و سی بکس و کرس باشه بونلریک شکریمز لنده مفتی
 طوغان افندی بونلریک شهادت لری کس جائز و کلدی زبیر او

4. Taşbaşkı Metin 1 (M4):

Kuşların Birbirleriyle Muhâkemelerinin Hikâyesi

(2) Rivâyet olunur ki tuyûr-ı kibârdan Gügercin bir Ken'ân Kar tağı sevâhillerinde kendi bendelerimiz olan Kumrî ve Tûtî ve Kanarya câriyelerimizi alup sahrâya ve bir müferrih su kenarında 'ıyş u 'işret ve zevk ü safâ iderek, Keklik gibi şîve ile sekerek Rabbü'l-'âlemîn'e hamd u senâ iderek kendi hâlimizde safâya meşgûl iken öteden berü kara bulut gibi Baba Şâhîn ve Doğan ve İbn Sangur ve Karakuş ve Karagöz Bölükbaşı bu dört nefer zâlim ve gaddâr kimesneler, bilâ-izin ve bilâ-teklîf haremimize bir iş itdiler ki yayından çıkmış ok gibi biz bîçârenin haremlerine hasârât ve hakârât itmek murâdları âşikâr olunca bu zâlimlerin ayaklarına kapanup amân el-amân bu zulmi kimse tahammül idemez diyerek ağlaştık. Ol vakit bîmerhamet Şâhîn Ağa didikleri didi ki amânına bakın deyüp (3) Bildırcın ve Selvan ve Üveyk câriyeleriniz de birkaç sayd eyleyüp terzi çırağı bez yırtar gibi yırtup biz bîçârelerin kaçmağa yüz tutup kaçmak murâd idince bizler perr ü bâl ve perîşân idüp bizler dahi kuş atası mahkemesine gelüp huzûr-ı hâkime teşekkî idüp bu ahvâlleri bir bir nakl eyledik. Ol meclisde hâzır olan Akbaba hazretleri ve tuyûr-ı kibârdan Tâvus Efendi ve Devekuşu ve Kerkez Beğ Efendi hazretleri bunlar bu da'vâyı işidince sizi bu hâle koyan zâlimlerin üzerinizde bir nişânı var mıdır? deyince bir de gördiler ki bîçârelerin yolunmadık ne kanadı ve ne kuyruğı kalmış ve elleri al kanlara boyanmış. Hemân Gicekuşu gibi tir tir titreşirler. Bu meclisde hâzır olan kuşlar efendi hazretlerine didiler ki vâkı'â bu Şâhîn ve Karakuş ve Karagöz Bölükbaşı ve Toğan ibn Sîmurg bu dört nefer kuşlar zâlim meşreblî ve gaddârdır deyü bunlara bu makûle iş işlemişler deyince efendi hazretleri bir müresselâ tahrîr idüp Hüdhüd Çavuş'ın yedine teslim idüp her kande bulur isen huzûr-ı hisâr deyüp emr eyledi. Hüdhüd Çavuş müresselâyı alup perr ü bâl açup keşân yekşâne Sabâhî Saka Baba av şikâr iderken bunlara su'âl eyledi. Anlar da (4) didiler ki biz bu sabâh burada sayd-ı şikâr iderken o dediğiniz zâlimler mâl-ı ganîmet olmuş gibi önlerine birtakım Turna katmışlar, üstümüzden uradılar. Bizler korkumuzdan sulara salup gizlendik. Umarız ki Kartal ovasına toğrı gitdiler. Hüdhüd Çavuş bu haberi alup ardına düşüp gitdi. Kartal ovasına dâhil oldu. Bir de bir mahalde Hacı Saksahân ve İ'râb Garga Bekir ve Çil Bildırcın ve Sıgırcık kızları dürlü libâsın geyüp ova içinde ta'ayyüş iderler. Didiler ki biz anların ne tarafa 'azîmet itdiklerini bilürüz, ammâ söylemeye havf ideriz. Ol vakit anların da'vâcısı var. İşde müresselâ belki katil olunacakdırlar. Zîrâ anlar arz-ı keşîr itmişler deyince bunların cümlesi bir uğurdan Elhamdülillâh söylediler ki anlar bu gice Kartal Ağa'nın konağında misâfirdir. Hâlâ bizim gördüğümüzde pençelerine birtakım Turna takmış ke-ennehû kassâbdan akçesiyle et almış gibi salup giderler imiş. Üzerimizden hışımla geçerken yerlere kapandık. Zihnimiz çâk oldu. Mutlakâ Kartal Ağa'nın konağında müsâfirdirler. Ol zamân Hüdhüd Çavuş bu haberi alup Kartal Ağa'nın konağına dâhil oldu. Bir de gördi ki bunların cümlesi 'ıyş ü 'işrete meşgûl olmuşlar; zevk ü safâ iderler. Hüdhüd Çavuş (5) e'azzallâh şer'ân deyüp ber-mûceb-i müresselâ Kuşadası mahkemesine da'vet idüp bu dört nefer kuşları alup geldi. Onlar yolda eyitdiler: Ey Hüdhüd Çavuş, seni Ankut ve Gügercin ve Hind tavuğı ve Tavuk göğsi bunlar ile besleriz. Toğrı söyle da'vâcı mı var yohsa ziyâfet mi var, didiler. Hüdhüd Çavuş eyitdi: Sizlere 'azîm ziyâfet olacaktır didikde bunlar ferâh oldılar. Der-'akab gelüp huzûr-ı hâkime dâhil oldılar. Buyurun, da'vâcınız var, mürâfa'a olun didiler. Ba'dehû ayak üzere turup mürâfa'aya başladılar. Gügercin ve Tûtî ve Kumrî ve Kanarya câriyeleri olduğu söyledikde efendi hazretleri Ey Şâhîn Ağa, ne dersiniz? Bu derece zulm lâyıktır mıdır? Bu fakîr kimesneleri perîşân [u] harâb idüp cânlarına kasd itdiniz didikde Şâhîn Ağa ve Toğan ibn Sungur, Efendim biz bu makûle işi tutmadık ve hem bunların yüzün görmedik velâkin bir murâdımız yırtıcı kuş olduğundan nâşî nefsâniyetden bu iş bize iftirâdır. Eğer biz bu makûle işi işlemiş olaydık emre imtisâl idüp gelmezdik. Kaz, Ördek avlamağa giderdik. Lâkin mâni' değil. Eğer biz bu makûle işi işlemiş isek üzerimize isbât (6) itsünler 'aleyke'l-beyân didiler. Ol vakit Kâdî Efendi, bu mecrûhlara

dönüp, isbâtınız var mı, deyü su'âl itdikde, anlar dahi, cümle kuşlar bize isbât deyü mektûblar yazup evvelâ tuyûr-ı kibârdan muhsin ve mükellef Hâcî Laklak Baba ve tuyûr-ı kibârdan 'ulemâ-yı 'ızâmdan fâzıl kocabaşı Baykuş Efendi hazretleri ve tuyûrdan zarîf Mü'ezzin Monlâ Horoz Efendi ve tuyûrdan şürefâdan Şecereli Emîr Çelebi Yeşilbaşlı Ördek Efendi hazretleri bunlar dört nefer kimesneler gelüp huzûr-ı hâkimde li-eclî'l-eşhâd şehâdet itdiler. Ba'dehû bu dört zâlimler didiler ki Efendi hazretleri Hâcî Laklak Baba kış günü bizim gezdiğimiz mahalde gezmediği siz efendimizin dahi ma'lûmıdır. Yalan şehâdeti olduğu bundan ma'lûm oldu deyince efendi hazretleri vâkı'â öyledir deyüp alın şu edepsizi deyü emîr eyledi ve kocabaşı Baykuş Efendi didiğinize şahid giceleri dam üstünde ötmeden başka bir şey'e kâdir değildir. Siz efendimizin dahi böyle olduğına ma'lûmınız vardır deyince Hüdhüd Çavuş'a emir eyledi. Anı dahi aldılar ve şehâdet iden Horoz Efendi dahi havada uçmağa liyâkati yokdur (7) bizlerin böyle hareketde bulunduğımızı neden bilmiş deyince Kâdî Efendi Mollâ Horoz Efendi'nin yüzine bakup yazmış ve okumuş, mü'ezzin olacaksın da böyle yalan şehâdeti itmek sana yakışır mı deyüp Hüdhüd Çavuş'a efendi hazretleri emir eyledi anı dahi aldılar ve şürefâ-yı 'ızâmdan Yeşilbaşlı Ördek Efendi'ye Kâdî Efendi didi ki bu üç kişinin şehâdeti yalan olduğu meydâna çıktı. Senin dahi şehâdetin makbûl değildir. Şürefâ-yı 'ızâmdan olası da böyle yalan şehâdetli sana yakışır mı? Hüdhüd Çavuş'a emir eyledi. Anı dahi aldılar. Ba'dehû iki taraf olan hasımları birbirleri ile barış-görüş idüp bir dahi böyle hareketde bulunmayın deyüp tenbîh eylediler. Anlar ermiş murâdlarına bizler dahi irelim murâdlarımıza. Âmin. Temmet.

5. Taşbaşkı Metin 2 (M5):

KUŞ HİKÂYESİ

(2) Rivâyet [o]lunur ki tuyûr-ı kibârdan Gügercin bir Ken'ân Kar tağı sevâhillerinde kend[i] bendelerimiz olan Kumrî ve Tûtî ve Kanarya câriyelerimizi alup bir sahrâya ve bir müferrih su kenarında 'ıyş u 'ışret ve zevk ü safâ iderek ve Keklik gibi şîve ile sekerek Rabbü'l-'âlemîn'e hamd u senâ iderek kendi hâlimizde safâya meşgûl iken öteden berü bir kara bulut gibi Baba Şâhîn ve Doğan ve İbn Sangur ve Karakuş ve Karagöz bölükbaşı bu dört nefer zâlim ve gaddâr kimesneler bilâ-izin ve bilâ-tekîlf haremimize bir iş itdiler ki yayından çıkmış ok gibi biz bîçârenin haremine hasârât ve hakârât itmek murâdları âşikâr olunca bu zâlimlerin ayaklarına kapanup amân el-amân bu zulmi kimse tahammül idemez diyerek ağlaştık. Ol vakit bîmerhamet Şâhîn Ağa didikleri didi ki amânına bakın deyüp Bildırcın ve Selvan ve Üveyik câriyeleriniz de birkaç sayd eyleyüp terzi çırağı bez yırtar gibi yırtup biz bîçârelerin kaçmağa yüz tutup kaçmak murâd idince bizler perr ü bâl ve perîşân idüp (3) bizler dahi kuş atası mahkemesine gelüp huzûr-ı hâkime teşekkî idüp bu cevâbları bir bir nakl eyledik. Ol meclisde hâzır olan Akbaba hazretleri ve tuyûr-ı kibârdan Tâvus Efendi ve Devekuşu ve Melîk ibn Sîmurg-ı 'Ankâ ve zâlim Üveyik kuşu ve Kerkez Beğ Efendi hazretleri bunlar bu da'vâyı işidine sizi bu hâle koyan zâlimlerin üzerinizde bir nişânı var mıdır? deyince bir de gördiler ki bîçârelerin yolunmadık ne kanadı ve ne kuyruğı kalmış ve elleri al kanlara boyanmış. Hemân Gicekuşu gibi tir tir titreşirler. Bu meclisde hâzır olan kuşlar efendi hazretlerine dediler ki vâkı'â bu Şâhîn ve Karakuş ve Karagöz bölükbaşı ve Toğan İbn Sîmurg bu dört nefer kuşlar çakır pençeli ve zâlim meşreblî ve gaddâr deyü bunlar bu makûle iş işlemişler deyince efendi hazretleri bir müresselâ tahrîr idüp Hüdhüd Çavuş'ın yedine teslim idüp her kande bulur isen huzûr-ı hisâr deyüp emr eyledi. Hüdhüd Çavuş müresselâyı alup perr ü bâl açup keşân yekşâne Sabâhî Saka Baba av şikâr iderken bunlara su'âl eyledi. Anlar didiler ki biz bu sabâh burada sayd-ı şikâr iderken o dediğiniz zâlimler mâl-ı ganîmet (4) olmuş gibi önlerine birtakım Turna katmışlar üstümüzden uradılar. Bizler korkumuzdan sulara salup gizlendik. Umarız ki Kartal ovasına toğrı gitdiler. Hüdhüd Çavuş bu haberi alup ardına düşüp gitdi. Perr ü bâl açup

deryâlar geçüp Kartal ovasına dâhil oldu. Bir mahalde Hâcî Saksahân ve İ'râb Garga Bekir ve Çil Bildırcın ve Sığırcık kızları dürlü libâsın geyüp ova içinde ta'ayyüş iderler. Didiler ki biz anların ne tarafa 'azîmet itdiklerini bilürüz, ammâ söylemeye havf ideriz. Ol vakit anların da'vâcısı var. İşde mürasselâ belki katil olunacakdırlar. Zîrâ anlar arz-ı keşîr itmişler deyince bunların cümlesi bir uğurdan Elhamdülillâh söylediler ki anlar bu gice Kartal Ağa'nın konağında misâfirdirler. Hâlâ bizim gördüğümüzde pençelerine birtakım Turna takmışlar ke-ennehû kassâbdan akçesiyle et almış gibi salup giderler imiş. Üzerimizden hışımla geçerken yerlere kapandık. Zihnimiz çâk oldu. Mutlakâ Kartal Ağa'nın konağında müsâfirlerdir. Ol zamân Hüdühüd Çavuş bunlardan haber alup Kartal Ağa'nın konağına dâhil oldu. Bir de gördi ki (5) bunların cümlesi 'ıyş ü 'işrete meşgûl olmuşlar; zevk ü safâ iderler. Hüdühüd Çavuş e'azzallâh şer'ân diyüp bir mûcib müresselâ Kuşadası mahkemesine da'vet idüp bu dört nefer kuşları alup geldi. Bunlar yolda didiler ki Ey Hüdühüd Çavuş, seni Ankut ve Güğercin ve Hind tavuğı ve Tavuk göğsi bunlar ile besleriz. Toğrı söyle da'vâcı mı var yohsa ziyâfet mi var, didiler. Hüdühüd Çavuş eyitdi: Sizlere 'azîm ziyâfet olacaktır didikde bunlar ferâh oldılar. Der-'akab gelüp huzûr-ı hâkime dâhil oldılar. Buyurun, da'vâcınız var, mürâfa'a olun didiler. Ba'de ayak üzere turup mürâfa'aya başladılar. Güğercin ve Tûtî ve Kumrî ve Kanarya câ[ri]yeleri olduğu gibi söyledikde efendi hazretleri Ey Şâhîn Ağa, ne dersiniz? Bu derece zulm lâıyk mıdır? Bu fakîr kimesneleri perîşân [u] harâb idüp cânlarına kâsd itdiniz didikde Şâhîn Ağa ve Toğan ibn Sungur, Efendim biz makûle işi tutmadık ve hem bunların yüzün görmedik velâkin biz murâdımız yırtıcı kuş olduğundan nâşî nefsâniyetdir. Bu iş bize iftirâdır. Eğer biz bu makûle işi işlemiş /.../